

Perception of historical border between Moravia and Silesia by the Jesenicko region population

Percepce historické hranice Moravy a Slezska obyvatelstvem Jesenicka

Miloslav ŠERY^a, Petr ŠIMÁČEK^b

^aOstravská univerzita, SeryMilos@email.cz

^bUniverzita Palackého v Olomouci, petr.simacek@upol.cz

Abstract

The Jesenicko region is special area, which is situated in a borderland of Czech Republic. Practically whole region lies in Silesia. The border between two historical countries (Moravia, Silesia) delimitates the region under examination. Authentic German local population was displaced and replaced by wave of new immigrants in phase after World War II. The carriers of regional identity were lost. Main aim of this paper is to recognize degree of knowledge in belonging Jesenicko region to Silesia with help of perception of border by population of Jesenicko region. (Un)knowledge of fact, that Jesenicko region is part of Silesia can indicate range of regional identity of population of Jesenicko region.

Keywords: Jesenicko region, perception, border, mental map

Klíčová slova: Jesenicko, percepce, hranice, mentální mapa

1. Úvod

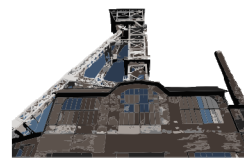
Nynější Jesenicko (vymezení viz dále v textu) je oblastí ležící s výjimkou obce Ostružná, jejíž intravilán i větší část katastru se nachází na Moravě, v severozápadním cípu české části Slezska. Řadí se k regionům, které prodělaly po konci 2. světové války dynamický sociální vývoj. Většina autochtonní německé populace, jejíž podíl na populaci tehdejšího okresu Jeseník představoval v roce 1930 více než 93 % (Bartoš – Schulz – Trapl 1994), byla dle intencí Postupimské konference nuceně odsunuta. Vystěhované německé etnikum bylo nutné zejména z ekonomických důvodů nahradit, proto dochází k postupnému osídlování regionu, které vyústilo v takřka kompletní populační obměnu. Jedním z důsledků tohoto procesu byla ztráta nositelů regionální identity a zvyklostí, což mimo jiné v praxi představovalo naprostý rozchod s tradicemi. Nově přichodí územně heterogenní populace pak původní regionální identitu Jesenicka zcela přetransformovala. Na základě nastíněného poválečného vývoje nazývají někteří autoři oblasti s podobným osudem jako regiony se ztracenou identitou (Chromý 2003). Hypotézu o nízké míře územní identity obyvatel žijících na Jesenicku mohou potvrzovat otištěné články v místních periodických apelujícím způsobem upozorňující čtenáře na fakt, že Jesenicko se nachází ve Slezsku. Tato skutečnost může reflektovat malou úroveň vnímání sounáležitosti Jesenicka s touto historickou zemí v myslích zdejších obyvatel, jinými slovy řečeno malou úroveň vnímání jednoho ze zásadních atributů regionální identity na Jesenicku.

Jedním ze způsobů jakým lze zjistit místní povědomí o příslušnosti Jesenicka ke Slezsku je zmapování znalostí o

průběhu historické hranice mezi Moravou a Slezskem, která Jesenicko částečně protíná a zejména vymezuje. Vždyť právě přítomnost blízké hranice můžeme chápat jako vnější faktor ovlivňující regionální identitu a hlavně pak jako významnou součást identity samotné (Balek 2005). Autoři příspěvku si kladou za cíl určit pomocí vnímání historické zemské hranice míru povědomí o příslušnosti Jesenicka ke Slezsku mezi obyvatelstvem zkoumaného území. Právě (ne)znalost průběhu hraniční linie nám může indikovat míru regionální identity obyvatel žijících v tomto koutu České republiky.

2. Metoda výzkumu

Posoudit charakter znalostí o existenci zemské hranice v rámci populace Jesenicka se autoři článku pokusili na základě toho, jakým způsobem je percipována zdejším obyvatelstvem. Tzv. percepce je jedním z klíčových pojmů behaviorální geografie, T. Siwek (2006) ji chápe jako obraz okolního světa, který si každý člověk svým sobě vlastním způsobem vytváří na základě své zkušenosti. Počátky chápání percepce geografického prostředí jakožto nového a významného tématu relevantního geografii jsou datovány do 60. let 20. století, kdy byla realizována celá řada výzkumů tohoto fenoménu, často vedených interdisciplinárně (Bunting – Guelke 1979). Tento boom vedl některé badatele (Tuan 2003) k pojímání percepční geografie jako samostatné disciplíny, každopádně její pozdější vliv v kulturněgeografických výzkumech je dle Tuana patrný. Za nástroj vhodný k zhodnocení kvality percepce zkoumané entity – hranice dvou historických zemí – lze považovat mentální mapu.

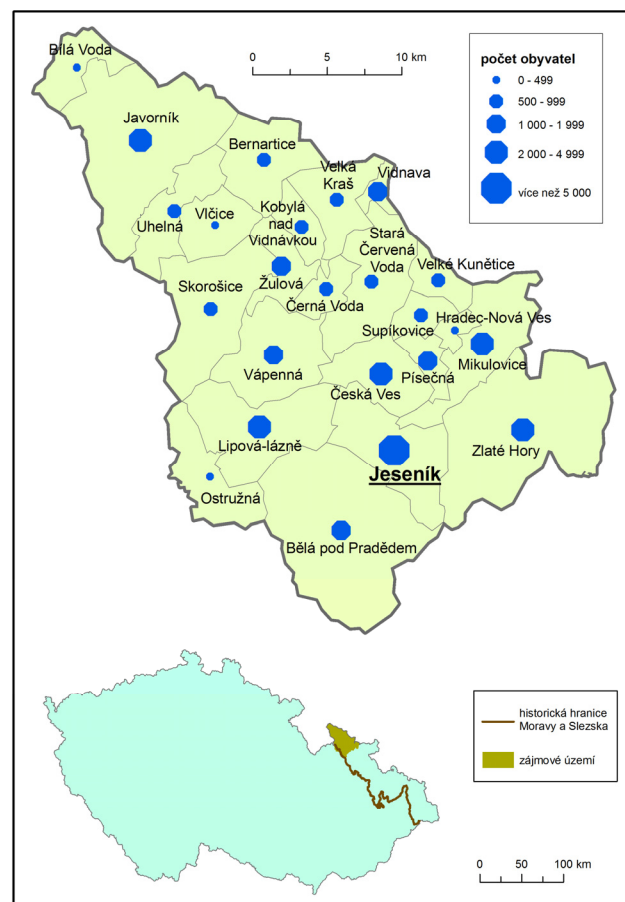
Mentální mapa je termín, který se v odborné literatuře poprvé objevil taktéž v 60. letech 20. století v pracích anglosaských sociálních geografů, kdy za všechny lze zmínit průkopnické dílo *The Image of the City* (Lynch 1960). Dictionary of human geography (Johnston ed. 2000) uvádí, že mentální mapa se vztahuje k obrazům míst v lidské psychice, jež jsou odhalovány jednoduchým testováním jejich grafického znázornění.

Definice obsahu pojmu mentální mapa však není snadnou záležitostí vzhledem k určité interdisciplinaritě tohoto konceptu, s kterým je pracováno v sociologii, psychologii, kartografii a v neposlední řadě i v geografii. Geografické pojetí mentální mapy může reprezentovat pohled jednoho z čelních představitelů humanistického směru geografie druhé poloviny 20. století Yi-Fu Tuana (1975), který vnímá mentální mapu jako speciální typ představy, přímo související se smyslovou zkušeností, chápe ji jako konstrukt podrobený složitému formování (stěžejní vliv dvou faktorů: zkušenost a schopnost imaginace) a její funkce spatřuje jednak v podkladu pro prostorové chování a taktéž ve strukturaci a uchovávání geografických znalostí. V českém prostředí se o definici mentální mapy pokusil např. D. Drbohlav (1991), který chápe mentální mapu „jako grafické, kartografické nebo schematické vyjádření představ člověka o geografickém prostoru, nejčastěji o jeho kvalitě nebo uspořádání“.

V naší geografii se datují počátky zkoumání prostorových představ relativně brzy na počátek 80. let 20. stol., kdy v brněnské „Hynkově dílně“ vznikají první studie (např. Hynek, Hynková 1980, Hynek 1984) využívající mentální mapy k analýze charakteru percepce životního prostředí, města a krajiny. Přes tento raný nástup aplikace mentálních map do výzkumu percepce území a územních preferencí se však jejich další využívání jeví spíše jako sporadická záležitost. Za nejvýznamnější díla u nás opírající se o „služby“ mentálních map lze bezesporu považovat práce T. Siwka, např. zkoumajícího atraktivitu jednotlivých regionů tehdejšího Československa (Siwek 1988), slezskou identitu (Siwek – Kaňok 2000) nebo identitu a míru percepce kulturně-historických regionů České republiky (Siwek – Bogdová 2007).

3. Vymezení zkoumaného území

Termín Jesenicko lze chápat jako prostorově neexaktní, vzhledem k objektivnímu historicko-administrativnímu vývoji oblasti a taktéž díky subjektivnímu přisuzování územního rozsahu oblasti jednotlivci, které se může případ od případu lišit. Autoři článku si vypomohli aktuálním administrativním vymezením platným v době terénního šetření (2009) a Jesenicko vymezili a de facto ztotožnili se správním obvodem obce s rozšířenou působností Jeseník (dále správní obvod ORP Jeseník). Zkoumané území tak, jak jej autoři vymezili pro potřeby této stati, je znázorněno na obrázku 1.

Obr. 1: Vymezení území, na kterém probíhalo šetření (2009).

Zdroj: ArcČR 500 verze 2.0a, Bartoš, Schulz, Trapl 1994; vlastní zpracování

4. Charakteristika populace zahrnuté do šetření

Dotazníkové šetření bylo provedeno na 420 respondentech představujících 1,01 % celkové populace (41 404) žijící na Jesenicku ke konci roku 2008 (ČSÚ 2009). Respondenti byli dotazováni primárně z logistických důvodů v celkem šestnácti obcích nacházejících se ve správním obvodu ORP Jeseník, do šetření naopak nebylo zahrnuto zbylých exponovaných osm obcí na Vidnavsku a Javornícku. Dotazovaní byli kategorizováni na základě čtyř identifikátorů: prvním bylo pohlaví, druhým věk, třetím dosažené vzdělání a čtvrtým rodáctví, resp. část života, po kterou respondenti trvale bydlí v obci. V článku prozatím nejsou tyto jmenované ukazatele zohledněny, struktura a vizualizace výsledných mentálních obrazů hranice na základě těchto znaků je ve fázi zpracování. Podobnost věkové a vzdělanostní struktury šetřené populace se stejnými strukturami celkové populace žijící na Jesenicku byla ověřena pomocí tzv. χ^2 testu, jehož výsledky jsou prezentovány v následující tabulce.

Tab. 1: Test χ^2 shody věkové a vzdělanostní struktury respondentů se strukturami populace Jesenicka.

věková struktura	hodnota kritéria	$\chi^2 (0,05;5)$	vzorek odpovídá	vzdělanostní struktura	hodnota kritéria	$\chi^2 (0,05;3)$	vzorek odpovídá
	11,05	11,07	ano		32,04	7,81	ne

Prameny: ČSÚ 2003, ČSÚ 2009, dotazníkové šetření. Vlastní zpracování.

Aplikovaný χ^2 test prokázal na 5% hladině významnosti soulad věkové struktury šetřeného vzorku se strukturou úhrnné populace Jesenicka. Výrazné překročení kritické hranice v případě testovaného kritéria vzdělanosti značí značný nesoulad dotazovaného vzorku s celkovým obyvatelstvem Jesenicka. Disharmonie je způsobena nadprůměrně vysokým podílem (11,3 %) vysokoškoláků v šetřeném vzorku.

4. Sběr dat a jejich zpracování

Samotné dotazování a zakreslování mentálních map bylo provedeno přímo v terénu během víkendových dnů (8. - 10. 5. 2009) ve snaze zajistit co největší počet potenciálních respondentů. S nimi byl veden rozhovor, na základě kterého došlo k vyplnění dotazníků, skládajících se kromě mapové části i z otázek, jejichž podstata spočívala ve snaze o reflexi regionální identity obyvatel zkoumaného území a taktéž ve snaze o hlubší pochopení celkové percepce Jesenicka vlastním obyvatelstvem. Tato část dotazníků je teprve analyzována a s jejími výsledky bude odborná veřejnost seznámena v blízké budoucnosti.

Shromážděné vyplněné dotazníky, konkrétně jejich část obsahující mentální mapy, byly postupně naskenovány, a dále z nich byly vytvořeny liniové vrstvy v programu ArcGIS 9.3. S využitím extenze XTools Pro (verze 6.1) byly následně tyto liniové vrstvy konvertovány na vrstvy bodové tak, že každou linii tvořila posloupnost dvěstěpadesáti bodů ($B_1, B_2, \dots, B_{250}$), u kterých byly zjištěny a zaznamenány údaje o jejich rovinných souřadnicích X a Y. Na základě zjištěných souřadnic pak byly porovnávány linie, resp. body, jejichž posloupnosti je tvořily, ze všech dotazníků a byl vypočítán aritmetický průměr souřadnic pro každý bod ve výše zmíněné posloupnosti (viz obr. 2). Tímto způsobem vznikla z původních linií jedna další, nová linie, která byla taktéž definována posloupností bodů, jejichž hodnota souřadnic odpovídala průměrné hodnotě souřadnic linií původních. V dalším kroku pak byla bodová vrstva výsledné průměrné linie konvertována na vrstvu liniovou, jejíž průběh můžeme považovat za průměrnou Moravsko-Slezskou hraniční čáru tak, jak ji vnímají dotazovaní respondenti.

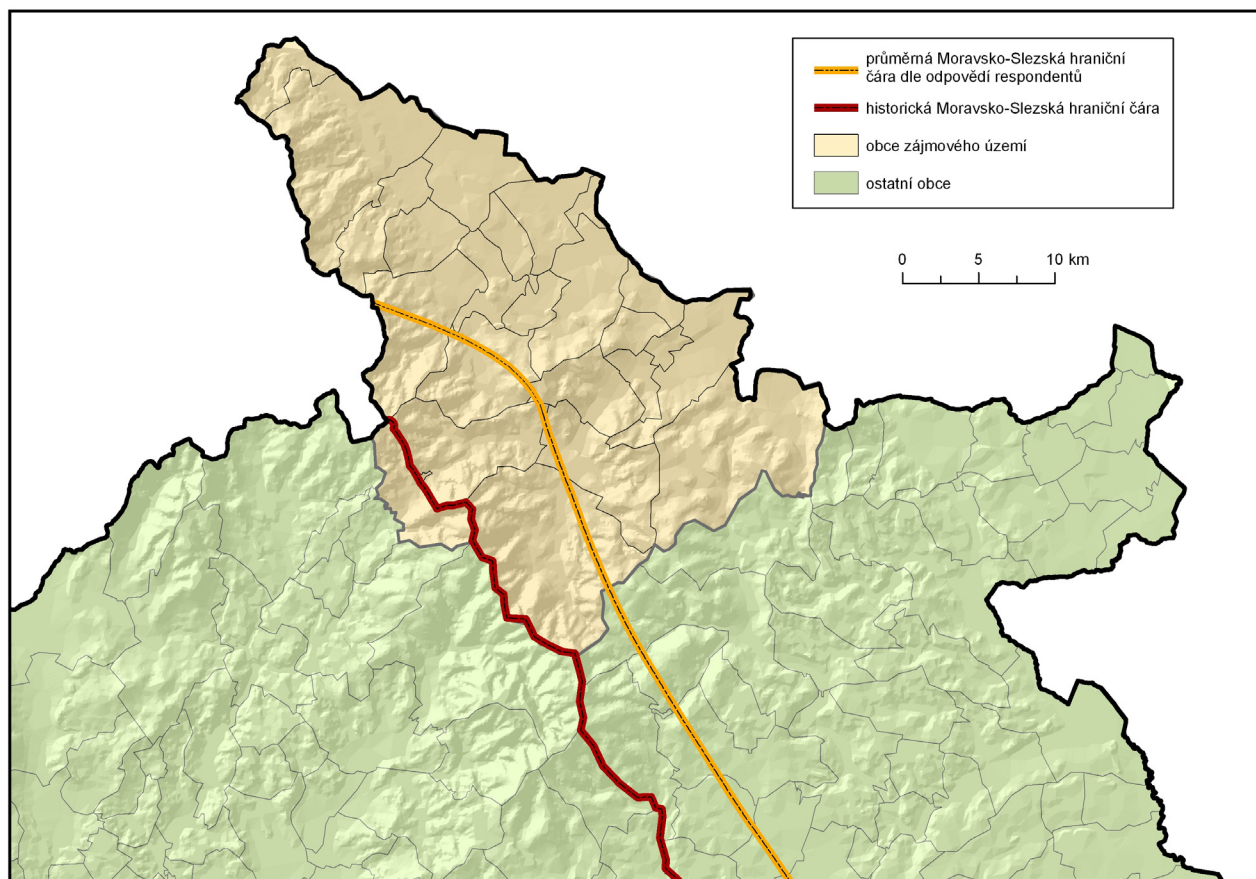
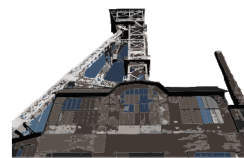
$$\bar{B}_{(B_1, B_2, \dots, B_{250})} = \frac{1}{420} \sum_{i=1}^{420} (X_i; Y_i)$$

Obr. 2: Obecný vzorec pro výpočet průměrných hodnot souřadnic bodů

5. Zjištěné výsledky

Na základě výše popsaného postupu zpracování jednotlivých dotazníků byla vytvořena výsledná mapa znázorněná na obr. 3. Je zde zobrazena výsledná linie, která představuje celkový průměr průběhu hranice tak, jak ji vnímali dotazovaní občané. Z obrázku plyne pro někoho možná očekávaná (a tudíž nepřekvapující) skutečnost relativně významné neshody zemské hranice a linie, která znázorňuje její obraz v myslích obyvatel Jesenicka. Výsledná percipovaná hranice vymezuje českou část Slezska v poněkud užším pojetí ve srovnání se skutečným stavem. Ve své západní části nepřesně zasahuje do rozlohy Slezska v katastrech slezských obcí Skorošice, Vápenná a dokonce i Jeseník. Stejně tak i hraniční obce Lipová – lázně a Bělá pod Pradědem jsou i s větší částí svého katastru situovány na Moravě. Taktéž východněji položená část percipované hranice analogicky zmenšuje reálnou oblast Slezska na úkor katastrů obcí Vrbno pod Pradědem, Ludvíkov, Karlova Studánka, Malá Morávka, Světlá Hora, Rudná pod Pradědem, Staré Město a Václavov u Bruntálu a katastru města Bruntál, jehož intravilán je ovšem správně lokalizován ve Slezsku. Míra vychýlení je v celém průběhu víceméně konstantní, zejména ve východní části je skutečná hranice se svým mentálním obrazem „rovnoběžná“. Znázorněné křivky se v celém svém průběhu ani v jednom bodě neprotínají.

Mezi dotazovaným vzorkem populace zřejmě neexistuje vysoká míra povědomí o poloze hranice v oblasti, kde skutečná hranice vymezuje Jesenicko z jihu. Tato oblast je vázána na horské polohy, jejichž překonání znamená v praktické rovině zároveň přechod na Moravu a migrace opačným směrem pak přechod do Slezska. Tato skutečnost není zřejmě mezi populací zkoumaného regionu dobře zakořeněna, o čemž může svědčit průběh mentálního obrazu hranice po úpatí hor (skutečný průběh je vázán na horské hřebeny mezi obcemi Lipová – lázně (Slezsko) a Ostružná (Morava) a mezi obcemi Bělá pod Pradědem (Slezsko) a Loučná nad Desnou (Morava). Ani geografická blízkost entity v této lokalitě nezaručila její přesnější percepci. Zajímavou skutečností je naprostá absence povědomí o tzv. moravské exklávě na Osoblažsku. Linii, která by tuto prostorovou jednotku vymezovala, do mentální mapy nezakreslil jediný respondent.

Obr. 3: Komparace hranice Moravy a Slezska s jejím percipovaným průběhem vnímaným populací na Jeseníku.
Prameny: ArcČR 500 verze 2.0a, dotazníkové šetření; vlastní zpracování.

6. Závěr

Prozatím zjištěné skutečnosti prokázaly relativně nekvalitní percepci vybrané entity (zemské hranice) populací Jeseníka. „Průměrný“ obraz hranice byl orientován obdobně jako samotná hranice, a to směrem severozápad – jihovýchod, ovšem jinak se poměrně výrazně lišil od jejího reálného průběhu. V celém svém průběhu mentální představa hranice „ukrajuje“ z reálného území Slezska ve prospěch Moravy. Výsledný obraz hranice je nesprávně zasazen na úpatí hor, obce Lipová – lázně a Bělá pod Pradědem jsou lokalizovány nekorektně na Moravu, linii, která by vymezovala osoblažskou moravskou exklávu, nezakreslil jediný respondent.

Stávající výsledky analýzy mentálních map tak prozatím hovoří pro stanovenou hypotézu o nízké regionální identitě obyvatel Jeseníka. Obraz hranice je obecně poměrně nepřesný, může z něj vyplývat špatná znalost regionu Jeseníka jeho obyvateli. Vytvářet jednoznačné závěry by však mohlo být zavádějící, i vzhledem k faktu, že ani nadprůměrné zastoupení vysokoškolsky vzdělaných lidí, jejichž přítomnost mezi respondenty

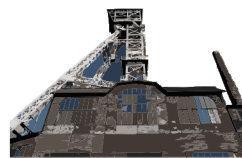
jistě kladně působila na kvalitu obrazu, negarantovalo přesnější celkovou percepci zemské hranice. Také vyvozování závěrů na základě této jedné zkoumané entity by nebylo vhodné. V tomto případě je potřeba současné výsledky doplnit a zkombinovat s analýzou zbylé části dotazníku (spjatost s územím, vnímání obce trvalého bydliště, identita regionu atd.) a prohloubit touto formou poznání charakteru představ o Jeseníku obyvatelstvem zde žijícím a zároveň identifikovat úroveň jeho regionální identity.

Použité zdroje:

- BALEK, P. (2005): Některé aspekty regionální identity v českém pohraničí. In: Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky. UJEP, Ústí nad Labem, s. 89-103.
- BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M. (1994): Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Svazek XIII. Vydavatelství UP v Olomouci, Olomouc, 228 s.
- BUNTING, T. E. – GUELKE, E. (1979): Behavioral and perception geography: A critical appraisal. In:

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

Annals of the association of American geographers, 69, č. 3, s. 448-462.

ČSÚ (2003): Sčítání lidu, domů a bytů 2001 - okres Jeseník [online]. Olomouc: ČSÚ, 2003 [cit. 2010-08-23]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/xm/edicniplan.nsf/p/13-7103-03>>.

ČSÚ (2009): Statistická ročenka Olomouckého kraje [online]. Olomouc: ČSÚ, 2009 [cit. 2010-08-23]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/xm/edicniplan.nsf/kapitola/711011-09-2009-14>>.

DRBOHLAV, D. (1991): Mentální mapa ČSFR. Definice, aplikace, podmíněnost. In: Sborník České geografické společnosti, 96, č. 3., s. 163-176.

HYNEK, A., HYNKOVÁ, J. (1980): Percepce prostředí a mentální mapy ve výchově k péči o životní prostředí. In: Scripta fac. sci. nat. Univ. purk. Brun., 10, č. 5, s. 233-248.

HYNEK, A. (1984): Percepce krajinného životního prostředí. In: Folia fac. sci. nat. Univ. purk. Brun., 25, č. 11, s. 55-69.

CHROMÝ, P. (2003): Formování regionální identity. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (ed.):

Geografie na cestách poznání: sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka. Univerzita Karlova, Praha, s. 163-178.

JOHNSTON, R. ed. (2000): The dictionary of human geography. Blackwell Publishers, Oxford, 958 s.

LYNCH, K. (1960): The Image of the City. MIT Press, Cambridge, 202 s.

SIWEK, T. (1988): Území Československa očima studentů geografie. In: Sborník ČSGS, 93, č. 1, s. 31-37.

SIWEK, T., KAŇOK, J. (2000): Vědomí slezské identity v mentální mapě. Ostravská univerzita, Ostrava, 97 s.

SIWEK, T. (2006): Percepce geografického prostoru. Ostravská univerzita, Ostrava, 56 str.

SIWEK, T., BOGDOVÁ, K. (2007): České kulturně historické regiony ve vědomí svých obyvatel. In: Sociologický časopis, 43, č. 4, s. 1039-1053.

TUAN, Y., F. (1975): Images and mental maps. In: Annals of the association of American geographers, 65, č. 2, s. 205-213.

TUAN, Y., F. (2003): Perceptual and cultural geography: a commentary. In: Annals of the association of American geographers, 93, č. 4, s. 878-881.

Adresa autorů:

Mgr. Miloslav Šerý
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity
Dvořákova 10
701 03 Ostrava
SeryMilos@email.cz

Mgr. Petr Šimáček
Katedra geografie
Přírodovědecká fakulta UP v Olomouci
tř. 17. listopadu 12
771 46 Olomouc
petr.simacek@upol.cz